

**ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ κας
ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΛΑΪΝΙΩΤΗ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ 9.2.2019.**

Η Ιδέα της Δικαιοσύνης.

Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου, 2019.

Από την άποψη της συνταγματικής τάξης, η δικαιοσύνη είναι μία από τις τρεις λειτουργίες του Κράτους με ιδιαίτερη σημασία για την κοινωνική ειρήνη και συνοχή. Από τη φιλοσοφική άποψη πως νοείται η ιδέα της δικαιοσύνης; Μπορούν οι νόμοι να είναι άδικοι ή να τους αντιλαμβάνονται ως τέτοιους οι πολίτες; Μπορούν οι κοινωνικοί θεσμοί να προκαλούν κατάφωρες αδικίες και οι κοινωνίες να διαμαρτύρονται και να αντιδρούν; Επιτρέψτε μου κάποιες σκέψεις.

Ο John Rawls, διάσημος Αμερικανός φιλόσοφος και καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ, στο έργο του «Θεωρία της Δικαιοσύνης», προσδιορίζει τις δύο θεμελιώδεις αρχές, βάσει των οποίων θεωρεί ότι πρέπει να οργανώνεται θεσμικά μία κοινωνία, προκειμένου να είναι δίκαιη. Η κατά τον Rawls πρώτη από τις αρχές αυτές επιβάλλει τη θέσπιση των θεσμών, **με τη μορφή ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου**, παρόμοιου με αυτό της περιόδου του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, κατά τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ο μεγαλύτερος βαθμός ελευθερίας για κάθε μέλος της κοινωνίας με την επιφύλαξη της εξασφάλισης της ίδιας ελευθερίας και για τα λοιπά μέλη αυτής. Δηλαδή ισότητα στην ελευθερία. Με τη δεύτερη θεμελιώδη αρχή του ο Rawls υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές ανισότητες είναι ανεκτές μόνο κατ' εξαίρεση και υπό τους απαραίτητους όρους αφενός ότι οι ανισότητες αυτές ωφελούν εν τέλει τις λιγότερο προνομιούχες ομάδες της κοινωνίας και αφετέρου ότι η υπεροχή κάποιων στην κατάληψη θέσεων και αξιωμάτων προϋποθέτει την κατοχυρωμένη δυνατότητα όλων να έχουν πρόσβαση στις εν λόγω θέσεις και αξιώματα. Δηλαδή ισότητα στις ευκαιρίες. Με τη θεωρία του ο John Rawls εισάγει την έννοια της «δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας» και υποστηρίζει ότι η διάρθρωση των κοινωνιών βάσει δίκαιων θεσμών, που

στηρίζονται στις δύο παραπάνω αρχές, **αρκεί** και μόνο για την εύρυθμη λειτουργία των κοινωνιών.

Ο Γερμανός φιλόσοφος Jurgen Habermas, επηρεασμένος εκτός των άλλων από τον Καντ και τη νεομαρξική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης (Μαξ Χορκχάιμερ, Χέρμπερτ Μαρκούζε), γράφει για την -μέσω του δημοκρατικού σοσιαλισμού- δυνατότητα μετασχηματισμού του κόσμου και επίτευξης μιας πιο ανθρώπινης, δίκαιης, και ισόνομης κοινωνίας. Σημειώνω στο σημείο αυτό ότι ο Jurgen Habermas έγινε ευρύτερα γνωστός στην ελληνική κοινωνία από τις φιλελληνικές θέσεις του κατά την περίοδο της κρίσης. Το καλοκαίρι του 2013 συμμετείχε στο διεθνές συνέδριο φιλοσοφίας που έγινε στην Πνύκα, ενώ στις 22.6.2015 σε άρθρο του στην Süddeutsche Zeitung υποστήριξε ότι για την Ευρώπη δεν πρέπει να αποφασίζουν οι τράπεζες, αλλά οι πολίτες και ότι το πρόβλημα της Ελλάδας οφείλεται στο γεγονός ότι, κατά τη στάθμιση αφενός των συμφερόντων των επενδυτών και αφετέρου της ανάγκης αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας, τα πρώτα κρίθηκαν σημαντικότερα.

Ένας άλλος φιλόσοφος, ο Ινδός Amartya Sen, στο έργο του «Η ιδέα της Δικαιοσύνης» προσπαθεί με διαφορετικά επιχειρήματα να δώσει απαντήσεις σε ζητήματα που αφορούν την προαγωγή της δικαιοσύνης και την άμβλυνση των κατάφωρων -όπως λέει- αδικιών, καθώς απόλυτη δικαιοσύνη δεν μπορεί να υπάρξει στις κοινωνίες, αφού αυτές διαμορφώνονται βάσει του τρόπου ζωής και της συμπεριφοράς των πολιτών. Ο Sen θεωρεί ότι **η αίσθηση της κατάφωρης αδικίας** οδήγησε τους Παριζιάνους στην κατάληψη της Βαστίλλης, ενέπνευσε τον θαραλλέο ιερέα Μάρτιν Λούθερ Κινγκ στον αγώνα του υπέρ των δικαιωμάτων των έγχρωμων στις ΗΠΑ, σηματοδότησε τη δράση του Νέλσον Μαντέλα στη Νότια Αφρική κατά του φυλετικού διαχωρισμού, γνωστού ως apartheid, οδήγησε το σοφό ειρηνιστή Μαχάτμα Γκάντι στην -χωρίς χρήση βίας- αντίσταση κατά της κραταιάς Βρετανικής αυτοκρατορίας για την ανεξαρτησία της Ινδίας και όπλισε το οργισμένο προλεταριάτο να επαναστατήσει κατά της τσαρικής Ρωσίας. Το 1880 ο Ντοστογιέφσκι έγραψε, μεταξύ άλλων, στο "Ημερολόγιο ενός συγγραφέα" τα εξής προφητικά λόγια: «Έχω κάποιο προαίσθημα, πως ο κύβος ερρίφθη. Ίσως το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών να γίνει πολύ νωρίτερα από ό,τι θα

μπορούσε κανείς να φανταστεί και στους πιο άγριους εφιάλτες του. Φοβερά συμπτώματα παρουσιάζονται. Ίσως να είναι αρκετή για να προκαλέσει την αρχική δόνηση η προαιώνια, αφύσικη κατάσταση, που επικρατεί στα ευρωπαϊκά κράτη. Πώς θα μπορούσε, μα την αλήθεια, να χαρακτηριστεί φυσική μια κατάσταση ριζωμένη από αιώνες στο παμπάλαιο και το τεχνητό; Δεν μπορεί πια ένα μέρος της ανθρωπότητας να κρατάει σκλαβωμένη όλη την υπόλοιπη. Τώρα, αυτόν ακριβώς το σκοπό εκπληρώνουν όλοι οι θεσμοί, που από καιρό έπαψαν να είναι χριστιανικοί στην Ευρώπη. Η αφύσικη αυτή κατάσταση των πραγμάτων και τα άλυτα πολιτικά προβλήματα -γνωστά στον καθένα- δεν είναι δυνατόν παρά να οδηγήσουν σ' ένα τεράστιο πόλεμο με τη συμμετοχή όλων, που θα ξεσπάσει σε τούτον τον αιώνα, μα ίσως ακόμα και σε τούτη τη δεκαετία». Όταν, επομένως, η αίσθηση της κατάφωρης αδικίας δεν περιορίζεται σε κάποια άτομα, αλλά επεκτείνεται στο μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού μιας χώρας και ανάγεται σε κοινωνικό δείκτη αυτής, ιδίως αναφορικά με τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά δικαιώματα, επέρχονται ως αναπόδραστο αποτέλεσμα εξεγέρσεις των λαών. Τούτο δεν αποτελεί κάποια σοφή διαπίστωση, αλλά προϊόν στοιχειώδους γνώσης της ιστορίας.

Ο Amartya Sen, χωρίς να αποκρούει συνολικά τη θεωρία του Rawls (υπήρξε μάλιστα φίλος και θαυμαστής του), δεν αρνείται το σημαντικό ρόλο των θεσμών στην προαγωγή της δικαιοσύνης. Παρατηρεί, όμως, ότι ο Rawls **επικεντρώνεται μόνο στην εγκαθίδρυση δίκαιων θεσμών**, θεωρώντας αργιστί δεδομένο ότι οι ανθρώπινες συμπεριφορές θα είναι σύμφωνες με τους θεσμούς αυτούς, κάτι καθόλου δεδομένο για τον Sen, κατά τον οποίο η **προαγωγή του αισθήματος της δικαιοσύνης συναρτάται σε τεράστιο βαθμό από την ενθάρρυνση της πολυφωνίας, τη δημοκρατία αλλά -κυρίως- την εξάλειψη του αισθήματος αδικίας των πολιτών, εξαλείφοντας την αδιαφορία των αρμόδιων να επανορθώσουν την επανορθώσιμη αδικία, την οποία αναφέρει ως παγκόσμια αμέλεια**. Επιχειρεί να διαμορφώσει την ιδέα της δικαιοσύνης βασιζόμενος περισσότερο στην ανατολική φιλοσοφία, χωρίς να απορρίπτει τις επιρροές του από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, καθώς και από τη γερμανική και την αμερικανική φιλοσοφική σκέψη. Στοχαζόμενος ορθολογικά και συστηματικά, μακριά από προκαταλήψεις, τοπικιστικές παραδόσεις, δογματικές ή πολιτικές εμμονές και

πνευματικές αγκυλώσεις, θεωρεί **ιδιαίτερα σημαντικό** για τη διάγνωση της αδικίας και την προαγωγή της δικαιοσύνης **τον ορθό λόγο**. Στο σημείο αυτό ο Sen ταυτίζεται με τον αρχαία ελληνική σοφή σκέψη: «ου διαφέρει λόγος ορθός και λόγος δικαιοσύνης», αλλά και με τον Τζαλάουντ Ντιν Μουχάμαντ Ακμπάρ, ηγεμόνα της αυτοκρατορίας των Μογγόλων της Ινδίας, που έζησε στα τέλη του 1500 (πέθανε το 1605 μ.Χ.) και πίστευε ότι **ο ορθός λόγος αποτελεί τη λυδία λίθο της δίκαιης συμπεριφοράς και κάθε νομικού συστήματος**. Ο γνωστός ως Ακμπάρ ο Μέγας κυβέρνησε με βάση την ανεκτικότητα και τον ορθό λόγο και την ίδια εποχή που στην Ευρώπη η Ιερά Εξέταση οδηγούσε στην πυρά όσους θεωρούσε αιρετικούς, ο Ακμπάρ διακήρυξε τη θρησκευτική ουδετερότητα, καθιερώνοντας το πρώτο ίσως κοσμικό κράτος.

Υποστηρίζοντας ο Sen ότι δεν υπάρχει μία και μοναδική αμερόληπτη επιλογή της απόλυτα δίκαιης λύσης (ας θυμηθούμε την καρκινική γραφή της λέξης «νόμιμον»), χρησιμοποιεί το παράδειγμα τριών παιδιών και μιας φλογέρας που τη διεκδικούν και τα τρία, αλλά -φυσικά- ένα μόνο παιδί θα την πάρει. Το πρώτο παιδί διεκδικεί τη φλογέρα με το επιχείρημα ότι είναι το μόνο από τα τρία που γνωρίζει να παίζει φλογέρα, το δεύτερο παιδί υποστηρίζει ότι τη δικαιούται γιατί είναι πολύ φτωχό και δεν έχει άλλο παιχνίδι -ενώ τα άλλα δύο έχουν πολλά- και το τρίτο παιδί διαμαρτύρεται σθεναρά, λέγοντας ότι εργάστηκε για πολύ χρόνο προκειμένου να κατασκευάσει τη φλογέρα και συνεπώς τη δικαιούται. Αν υποθέσουμε ότι οι ισχυρισμοί των παιδιών είναι αληθείς, ποια είναι η πιο δίκαιη απόφαση; Οι ηδονιστές, υπέρμαχοι της ωφελιμιστικής θεωρίας θα υποστηρίξουν ότι τη φλογέρα δικαιούται το πρώτο παιδί, το οποίο θα αντλήσει τη μεγαλύτερη απόλαυση από τη χρήση της, καθώς είναι το μόνο που ξέρει να τη χρησιμοποιεί. Από την άλλη, οι οπαδοί του οικονομικού εξισωτισμού θα υποστηρίξουν ότι τη φλογέρα δικαιούται το φτωχότερο παιδί για τη μείωση του οικονομικού χάσματος μεταξύ των τριών παιδιών. Τέλος, οι θεωρητικοί του φιλελευθερισμού θα υποστηρίξουν ότι τη φλογέρα δικαιούται το τρίτο παιδί, καθώς αποτελεί προϊόν της εργασίας του. Μια απόλυτα δίκαιη απόφαση στο παράδειγμά μας φαίνεται πολύ δύσκολη και καθίσταται ακόμη δυσκολότερη, αν υποθέσουμε: α) ότι οι ωφελιμιστές μπορεί να υποστηρίξουν ότι και το φτωχότερο παιδί θα απολαύσει ευτυχία

από την απόκτηση της φλογέρας, γιατί θα έχει ένα τουλάχιστον παιχνίδι, και β) ότι οι θεωρητικοί του οικονομικού εξισωτισμού ενδέχεται να συμπέσουν με τους θεωρητικούς του φιλελευθερισμού στην επιλογή του τρίτου παιδιού, υιοθετώντας εξίσου την αντίληψη ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να δικαιούνται το προϊόν της εργασίας τους. Ο Sen, εκτιμώντας από διαφορετικό κάθε φορά πρίσμα το ατομικό όφελος των παιδιών, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει μία και μοναδική αμερόληπτη και δίκαιη επιλογή, αλλά περισσότερες που ποικίλλουν ανάλογα με τους θεσμούς κάθε κοινωνίας, τις περί δικαιοσύνης αντιλήψεις, αλλά και τον τρόπο κατανομής των πόρων μεταξύ των πολιτών.

Για τη θεμελίωση της θεωρίας του ο Sen επικαλείται τους αρχαίους ινδούς νομομαθείς, οι οποίοι περιφρονούσαν την *matsyanyaya*, δηλαδή το «δίκαιο του κόσμου των ψαριών», όπου το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό ή αλλιώς το νόμο της ζούγκλας. Θεωρεί ότι στις ανθρώπινες κοινωνίες δεν πρέπει να επικρατεί ο νόμος του ισχυρού, όπως στην κοινωνία της ζούγκλας ή στην κοινωνία των ιχθύων και υποστηρίζει ότι, **όσο σωστή και να θεωρείται η θεσμική οργάνωση του Κράτους, αν ο ισχυρός μπορεί ανενόχλητος να εξαφανίζει τον ανίσχυρο** (όπως το μεγάλο ψάρι καταβροχθίζει το μικρό), **τότε θα υπάρχει κατάφωρη αδικία, η οποία θα γίνεται ανυπόφορη και θα οδηγεί σε εξεγέρσεις** αν, μολονότι είναι επανορθώσιμη, δεν εισάγονται ρυθμίσεις για να την επανορθώσουν. Υποστηρίζει ότι η δικαιοσύνη δεν πρέπει να στοχεύει μόνο στην επίτευξη μιας απόλυτα δίκαιης κοινωνίας, κάτι που είναι πολύ δύσκολο (ίσως και ανέφικτο), αλλά **και στην πρόληψη ή κατάργηση μιας ακραίας αδικίας με την λήψη μέτρων εξάλειψής της ή -έστω- ανακούφισης**. Για παράδειγμα, η κατάργηση της δουλείας στις ΗΠΑ μετά τον εμφύλιο πόλεμο, δεν δημιούργησε αυτομάτως μια δίκαιη αμερικανική κοινωνία, αλλά θεράπευσε μια ανυπόφορη αδικία, καθώς είναι αναμφισβήτητο ότι μία κοινωνία που υιοθετεί τη δουλεία δεν μπορεί παρά να είναι άδικη. Και αναρωτιέται: **Ποιες θεσμικές μεταρρυθμίσεις είναι αναγκαίες σε παγκόσμιο επίπεδο για να γίνει ο κόσμος έστω και κατά τι λιγότερο άδικος;** Κατά τον Sen, οι άνθρωποι σ' όλο τον κόσμο, όταν ζητούν να καταργηθούν καταστάσεις εξοργιστικής αδικίας, στην πραγματικότητα αγωνίζονται για περισσότερη παγκόσμια

δικαιοσύνη κι όχι για μια απόλυτα δίκαιη παγκόσμια κοινωνία. Επανερχόμενη στον Habermas, αναφέρω το βιβλίο του «Αγώνες Αναγνώρισης στο Δημοκρατικό Κράτος Δικαίου», όπου γράφει ότι ο φεμινισμός, η πολιτισμική πολλαπλότητα, ο εθνικισμός και η αποικιοκρατία είναι συγγενή φαινόμενα και η συγγένεια συνίσταται στο ότι οι γυναίκες, οι μειονότητες και οι διαφορετικοί πολιτισμοί αμύνονται απέναντι στην καταπίεση, την περιθωριοποίηση και τη δυσμενή μεταχείριση.

Οι κατάφωρες αδικίες στον πλανήτη σήμερα είναι προφανείς. Η ΜΚΟ Oxfam International, που αγωνίζεται για ένα δικαιότερο κόσμο χωρίς φτώχεια, στην ετήσια έκθεσή της για το 2018 για τις παγκόσμιες ανισότητες, αναδεικνύει την ολοένα αυξανόμενη συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια ελαχίστων, υποστηρίζοντας ότι η περιουσία των 26 πλουσιότερων δισεκατομμυριούχων του πλανήτη ισούται με τα εισοδήματα του φτωχότερου μισού της ανθρωπότητας. «Το χάσμα που μεγαθύνεται μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών πλήττει τον αγώνα για την καταπολέμηση της φτώχειας, ζημιώνει την οικονομία και τροφοδοτεί την οργή σε όλο τον κόσμο», τονίζει η Γουίνι Μπιανίμα, εκτελεστική διευθύντρια της ΜΚΟ στο δελτίο τύπου που συνόδευε την έκθεση, την οποία έδωσε στη δημοσιότητα λίγο πριν την έναρξη του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ στο Νταβός της Ελβετίας. «Οι κυβερνήσεις πρέπει να εξασφαλίσουν ότι οι επιχειρήσεις και οι πλουσιότεροι θα πληρώνουν τους φόρους που τους αναλογούν», δηλώνει η Μπιανίμα και συνεχίζει με τη διαπίστωση ότι ο πλούτος υποφορολογείται σχεδόν παντού και ότι οι πλούσιοι επωφελούνται όχι μόνο από την επέκταση της περιουσίας τους, αλλά και από τα χαμηλότερα επίπεδα φορολόγησης εδώ και δεκαετίες, ενώ, αν η τάση αυτή αντιστρεφόταν, οι περισσότερες κυβερνήσεις θα διέθεταν επαρκείς πόρους για να χρηματοδοτήσουν κοινωνικά προγράμματα. Τέλος, η Οργάνωση επισημαίνει ότι, αν ο φόρος επί της περιουσίας του πλουσιότερου 1% του πλανήτη αυξανόταν κατά 0,5%, τα χρήματα που θα συγκεντρώνονταν θα επαρκούσαν για τη μόρφωση 262.000.000 παιδιών που δεν πάνε σήμερα στο σχολείο.

Ας πάμε στα καθ' ημάς. Σήμερα, σε αντίθεση με όσα συνέβαιναν τις προηγούμενες δεκαετίες, παρατηρείται στην Ευρώπη σαφής υποχώρηση του κοινωνικού κράτους και μάλιστα σε εποχή οικονομικής κρίσης, κατά την

οποία η ενδυνάμωσή του είναι περισσότερο αναγκαία από ποτέ, λόγω του ότι ο κυριότερος αποδέκτης των οικονομικών κραδασμών είναι οι αδύναμες μερίδες του πληθυσμού. Η ΕΕ πρέπει να λειτουργεί προεχόντως για τους λαούς της και να στοχεύει στην ευημερία και την πρόοδο αυτών και όχι μόνο στην προστασία της μεγάλης επιχειρηματικότητας και της ελεύθερης λειτουργίας των αγορών, παραγόντων ασφαλώς αναγκαίων αλλά όχι αποκλειστικών για την ευημερία των πολιτών. Κάθε θεσμός του κράτους δικαίου πραγματώνεται και τελικώς επιτυγχάνει ή αποτυγχάνει στο βαθμό της μείζονος ή ελάσσονος προστασίας των δικαιωμάτων των πολιτών. Από την άλλη μεριά, η αποτυχία της εμπέδωσης από τους πολίτες της πεποίθησης ότι η ΕΕ υπάρχει κυρίως για την προστασία, την ανάπτυξη και την ευημερία τους θα οδηγήσει με βεβαιότητα στην αποτυχία και τη διάλυσή της. Η κοινωνική ειρήνη, η προστασία της μητρότητας, των αναπήρων, της τρίτης ηλικίας, η καταπολέμηση της ανεργίας και της ακραίας φτώχειας αποτελούν σημαντικούς παράγοντες ευημερίας, ως αποτέλεσμα της αρμονικής συνεργασίας των πολιτικών και οικονομικών θεσμών σε ένα υγιές κράτος δικαίου, απαλλαγμένο γραφειοκρατίας, διαφθοράς και διαπλοκής. Οι ηγέτες της Ευρώπης πρέπει να προβληματιστούν από την ενδυνάμωση ευρωσκεπτικιστικών αντιλήψεων και πρακτικών εσωστρέφειας σε χώρες που εμπορούνταν για δεκαετίες από δημοκρατικές αξίες και ιδεώδη, γιατί η ενδυνάμωση τέτοιων αντιλήψεων έχει δράση αργή μεν, αλλά διαβρωτική της ενότητας των κρατών μελών. **Η άνοδος της δύναμης εθνικιστικών πολιτικών σχηματισμών και μάλιστα σε χώρες προοδευτικές και δημοκρατικές προκαλεί ανησυχίες.** Και μην ξεχνάμε ότι πίσω από την άνοδο στην εξουσία των σχηματισμών αυτών είναι η ψήφος των πολιτών. Η στροφή αυτή των πολιτών κρύβει **ή μάλλον φανερώνει** κινδύνους για την κοινωνική συνοχή και ειρήνη. Θα αποτελεί σφάλμα η απόδοση του φαινομένου **μόνο** στη «**λαϊκίστικη ρητορική**». Κατά τη γνώμη μας, η στροφή αυτή οφείλεται κυρίως σε συσσωρευμένο θυμό από τις δυσμενείς συνέπειες που έχουν στην καθημερινότητά τους οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες, η εργασιακή ανασφάλεια, η υποχώρηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, η εισαγόμενη εγκληματικότητα και γενικότερα η αίσθηση μεγάλης μερίδας των ευρωπαίων πολιτών ότι **ολισθαίνουν προς τη φτώχεια και τη μιζέρια, επειδή οι προτεραιότητες επικεντρώνονται αλλού.** Η

μεγαλύτερη, λοιπόν, πρόκληση σήμερα για τους ευρωπαίους ηγέτες είναι να αρθούν στο ύψος των περιστάσεων και να υιοθετήσουν τις πολιτικές εκείνες που απαιτούνται για την επανόρθωση των κατάφωρων αδικιών, ώστε να ξαναγεννηθεί η ελπίδα και να καταστούν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες έστω κατά τι λιγότερο άδικες ή -για να το πούμε πιο αισιόδοξα- έστω κατά τι περισσότερο δίκαιες. Στο σημείο αυτό ας θυμηθούμε τον Πλάτωνα, που υποστήριξε ότι **"όταν οι φιλόσοφοι βασιλεύουν ή οι βασιλείς φιλοσοφήσουν, μόνο τότε θα ευτυχήσουν οι λαοί"**. Και οι δικαστικοί λειτουργοί, ως ευαισθητοποιημένα και σκεπτόμενα μέλη της κοινωνίας μπορούν να μετέχουν σε ένα γόνιμο διάλογο επί των σχετικών θεμάτων, όχι μόνο με τις δίκαιες αποφάσεις τους, αλλά και με άρθρα τους ή την παρουσία τους σε ημερίδες και συνέδρια.

Επισημαίνοντας για μια ακόμη φορά την κατά Sen σημασία των ανθρώπινων επιλογών και συμπεριφορών για την προαγωγή της δικαιοσύνης, κλείνω με κάποια λόγια του βρετανού φιλόσοφου Jonathan Glover, που ίσως ακούγονται ως απαισιόδοξα, αλλά στην πραγματικότητα είναι αφορμή στοχασμού για τη δράση της ανθρωπότητας. Ο Glover, λοιπόν, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα που συνέβησαν δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, ολοκαυτώματα, γενοκτονίες κλπ. είπε: «Πρέπει να κοιτάξουμε με σκληρό και καθαρό βλέμμα τα τέρατα που κρύβονται μέσα μας και να αναζητήσουμε τους τρόπους εκείνους που θα μας επιτρέψουν να τα αιχμαλωτίσουμε και να τα δαμάσουμε».-

Σας ευχαριστώ πολύ